

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl/Year: 2019 – İlkbahar / Spring Sayı/Issue: 43
Sayfa / Page: 217-230

ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info - Geliş/Received: 05.12.2018
Kabul/Accepted: 21.03.2019 - Araştırma Makalesi / Research Article

ŞAMANLARIN GÖĞE YÜKSELİŞ RİTÜELERİNİN AĞAÇ SİMGESİBAĞLAMINDAİNCELENMESİ

INVESTIGATION OF THE RISE OF THE SHAMANS' RITUELS TO THE SKY WITHIN THE CONTEXT OF TREE ICON

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet SAĞ

Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi
Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü
ORCID: 0000-0002-4198-9965, sagmemet@gmail.com

Mukaddes ÇETİN BÜYÜKTUNCA

Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü
Sanat ve Tasarım Anasanat Dalı, Sanatta Yeterlik Öğrencisi
ORCID: 0000-0002-8437-0476, mukacetin@gmail.com

Öz

Eski Türklerin doğayla iç içe yaşamaları; temelinde doğada ve evrende var olan her şeyin özünü ruhların oluşturduğu düşüncesinden şekillenerek şaman inancında bir ifade yöntemine dönüşmüştür. Hastalıkta, tarımda, ölümden, avlanmada, savaşlarda bu olayların ruhlarla ve tanrı ile bağı gözetilmiş ve bu noktada şamanlar ruhlar, tanrı ve insanlar arasında aracılık görevi üstlenmişlerdir. Şaman inancında dünya üç katmanlı bir modelden oluşmaktadır ve şaman yeraltına, yeryüzüne ve gökyüzüne yaptığı yolculuklarda bir kozmik kuşaktan diğerine geçerek aradaki iletişimi sağlamaktadır. Şamanın bu yolculuğu birtakım aracı nesnelere ve törenlerle, yer altında yaşayan kötü ruhlardan gelen felaketleri uğursuzlukları engellemek için yer altına, tanrıya ve iyelere kurbanlar sunmak, bereket ve bolluk dilemek için gökyüzüne olacak şekilde gerçekleşmektedir. Tanrıya ulaşmak için gökyüzüne yapılan yolculuklarda, yükseliş ritüelinin gerçekleşebilmesi için birçok inancın ekseninde de kutsal kabul edilen ağaç, seyahat halindeki şamanın ruhunu tanrıya ulaştıran kutsal bir sembol olarak karşımıza çıkmaktadır. Ritüelin ana merkezinde yer alan ağaç ile göğe çıkma fikrinde seyahat ağaca atılan her bir çentiğin, gökyüzüne uzanan bir basamak görevi görmesi ile sağlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şamanizm, göğe yükseliş, ağaç,

Abstract

The ancient Turks living together with nature on the basis of the idea that souls form the essence of everything that exists in nature and in the universe has

turned into a method of expression in Shaman belief. During a disease, agriculture, death, hunting and wars, these events were connected with the souls and with the god, and at this point shamans acted as mediators between souls, gods and people. In the shamanic belief the world is composed of a three-tiered model, and the shaman provides the communication between a cosmic generation and others through the journeys they have to the underground, the earth and the sky. The journey of the shaman takes place in a number of ceremonial objects and means, to offer sacrifices to the underworld, to the gods and to the benefactors to prevent the atrocities from the evil spirits living underground, and to the sky for pray for abundance. These journeys to the sky in order to reach God, the tree is considered sacred in the axis of many beliefs in order to achieve the ascension ritual and emerges as a sacred symbol that brings the soul of the shaman who is traveling to the god. In the idea of ascension to the tree with the tree in the center of the ritual, the journey is conducted with each notch that is thrown into the tree provided by serving as a step extending to the sky.

Keywords: Shamanism, Ascension, Tree

Giriş

Erken dönemlerde insan, doğanın zayıf bir parçası olarak, ona ait tüm olaylardan korkmuş, baş eğmiş, onu yüceleştirmiş ve ondan gelen her şeyi o korku ve yücelik duygularıyla kutsayarak kutsallaştırmıştır. Animistik ve mistik düşünce yapısına göre doğada ve evrende var olan her nesne bir ruha sahiptir, ve her şey bu ruhların enerjisiyle var olmaktadır. Bu düşünce yapısına göre, hastalık, kıtlık, felaket, kuraklık, bereket, başarı yani insana dair her bir olgu ruhlar tarafından yönetilmektedir. Birçok farklı inanış ve kültürde bu ruhlarla iletişimi sağlayan ritüeller ve mitler bulunmaktadır. Türk düşünce yapısında da nesnelere ve olguların ruhlarının varlığına inanış, şaman düşünce yapısında ön plana çıkmaktadır. Şamanizm, ruhların varlığına inançla şekillenen mistik düşünce yapısına sahip en eski inanış biçimlerinden birisidir ve bu düşünce yapısından kaynaklı ritüeller binlerce yıl çok büyük bir coğrafyada hüküm sürerek günümüze kadar ulaşmıştır.

Bu çalışmada Orta Asya toplumlarında var olan şaman felsefesi kısaca özetlenerek, eski Türklerin ritüellerine, yaşam biçimlerine, inanışlarına etki eden düşünce yapısını gök inancı bağlamında analiz ederek, yükseliş ritleri bağlamında “ağaç” simgesinin kültürel yapıdaki varlığı sorgulanacaktır. Amaç, tüm inanışlarda kutsal kabul edilen, “hayatın kaynağı” olarak ele alınan ağaç simgesinin, şaman felsefesinde gökteki tanrılara ulaşmak için bir araç olarak kullanıldığı alanların tespit edilerek ve bu olgunun kültürel bir miras olarak devamlılığına katkı sağlaması düşünülmektedir.

Orta Asya'da Şamanizm

Orta Asya'nın geniş coğrafyasına yayılan Türk toplumlarının inanış biçimi kabul edilen Şamanizmin, kapsamı ve tanımı hakkında temelinde bir fikir birliğinden bahsetmek olanaksızdır. Konunun uzmanlarınca ruhbilimsel, budunbilimsel ve toplumbilimsel olarak ele alınan Şamanizm, onu benimseyen toplumların çok geniş bir coğrafyaya ve kola ayrılmasından dolayı çeşitli açılardan tanımlanmıştır. Bu alanlarda çalışmalar yapan araştırmacılar elde ettikleri veriler ışığında analizlerde bulunmuşlar, kimisi Şamanizmin genel olarak bütün dinlerin geçtiği bir başlangıç evresi olduğunu söylerken kimisi de Şamanizmin din değil, felsefi bir düşünce yapısı olduğunu savunmuşlardır.

Şaman felsefesi bağlamında kapsamlı araştırmalar yapan Dinler Tarihcisi Eliade, Şamanizmin kendine özgü bir yapılaşmanın belirtilerini gösterdiğini dolayısıyla belirginleştirilmesinde yarar olan bir tarihe sahip olduğunu söylemekte ve bu yapılaşmanın Sibiryaya ve Orta Asya'ya özgü dinsel bir olgu olduğunu vurgulamaktadır (Eliade, 2014: 24). Michel Perin, bu coğrafi kıta ve bölgelerde yaşayan şamanist düşüncenin, olaylara anlam katmak ve olaylar üzerinde egemen olabilmek amacıyla insan zihni tarafından tasarlanan büyük sitemlerden biri olduğunu ifade etmektedir (Perin, 2003: 11). Yine Şamanizm üzerine araştırmalar yapan Yaşar Çoruhlu, Şamanizmi İç ve Orta Asya'da yaşayan Türklerin bu bölgelerde gerçekleştirdiği inanç ve uygulamalar bütünü olarak tanımlamaktadır (Çoruhlu, 2010: 15). Fuzuli Bayat, İslam'dan önceki ideolojik ve sosyo-kültürel alanın idare edici ve yönlendirici fonksiyonunu üstlenen Şamanlığın, felsefi pratik bir akım olup, Türk kültürünün bütün yönlerini kapsadığını belirtmektedir (Bayat, 2006: 21). Jean Paul Rox ise, Şamanizmi, bugün büyük dünya dinlerinden birini benimsememiş Türk halklarının inançlarının asıl karakteristik özelliği olarak görmektedir (Roux, 2011: 116).

Şaman düşüncesinin en belirgin özelliklerinden biri doğa ile insanın birbirinden ayrılmaması ve bir bütün olmasıdır. Bu yönüyle şaman inancı da doğa olaylarına ve doğa üstü varlıklara bağlanmaktadır. Şaman düşüncesinde evrenle dünyamız, makro-kozmosla mikro-kozmos arasında edebi bir denge bulunmaktadır. Doğa üstü güçlerle donatılmış şamanın başlıca görevi ise bu dengeyi ve düzeni korumaktır. Dolayısıyla şaman, doğa – insan – ruhlar arasında iletişim kuran bir aracıdır (Bayat, 2006: 22). Tanımlamalarda da görüldüğü üzere pek çok düşünce şamanların, insanlar ve ruhlar dünyası arasında bir aracı rolünde olduğu yönündedir. Bu aracılık ise şamanın trans halindeki yolculuğu ile gerçekleşmektedir ve şamanın sahip olduğu bu güç tanrı tarafından bahşedilmektedir (Buluç, 1971: 71). Aynı zamanda sağaltma, fal bakma, kurban törenlerinin yönetimi, öykü anlatımı, hekimlik şamanların en önemli özellikleri arasında yer almaktadır

(Hoppal, 2012: 33).

Dinler tarihçisi Eliade'ye göre “insanın uykuda ya da uyanırken düş görmediği ve trans halinde yani öte dünyaya yolculuk olarak yorumlanan bir bilinç kaybı içine girmediği bir çağ düşünülemez” (Eliade, 2012: 32). Mistik deneyim, “kendinden geçme konusunda uzmanlaşmış” bir grup insanın yetkisindedir. Şamanlar, büyücü hekimler, şifacılar ve esrikler dinsel deneyimlerinin yoğunluğuyla toplumun geri kalanından ayrılmaktadırlar. Hayatın kutsal yönünü diğer insanlardan daha kapsamlı ve daha kişisel bir tarzda yaşayarak, çoğu durumda hepsi sadece kendilerine özgü olan alışılmadık davranışlarıyla, gizemli güçlere sahip olmalarıyla, tanrısal ve şeytani varlıklarla, kişisel ve gizli ilişki kurmalarıyla, kendilerine özgü yaşam tarzlarıyla, kılık kıyafetleriyle, mevkilerini gösteren işaretlerle ve konuşma biçimleriyle dikkat çekmektedirler (Eliade, 2017: 80).

Eski Türkler dünyalar arası yolculuğu da şamanlar vasıtasıyla sağlamaktadır, çünkü inanışa göre dünya 3 katmanlı bir modelden oluşmaktadır. İyiliği veren, güzelliğin ve aydınlığın simgesi tanrı göğün ışıklı katında yerlerini alırken, insanlar, hayvanlar ve ruhlar yeryüzünde yaşamakta, kötü ruhlar ve şeytanlar ise yerin altında yaşamlarını sürdürmektedirler. Bu üç dünya birbirine bir eksenle bağlıdır ve bu eksen 3 dünyanın tam ortasından geçmektedir. İşte şamanlar da bu 3 ayrı dünyaya trans halinde yolculuk edebilmekte, tanrı, iyeler ve koruyucu ruhlar ile iletişim kurabilmektedirler.

Gök İnancı

Doğayı ve evreni kutsal kabul eden ilkel inanış sistemlerinde gök düşüncesi doğrudan doğruya bir aşkınlığı ifade etmektedir. Sadece gök kubbeyi düşünmek bile ilkel insanın zihninde dini bir tecrübe üretmeye yetmektedir. Göğün sonsuz yüksekliği, aşkınlığın simgesi olarak basit bir şekilde aklileştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Gök; yüksek, yüce, güçlü, sabit ve sonsuz olması bakımından yücelik sıfatı yüklenerek ilahileştirilmiştir. Bu bağlamda gökler, tanrıların mekanlarıdır ve gökle ilişkilendirilen herhangi bir dini değer, onun aşkınlığını ortaya çıkarmaktadır (Eliade, 2005: 63-64).

Eliade'ye göre tanrıların mekanının gök olduğu düşüncesi, gökyüzünün sıradan ve ölümlü insanların erişemeyeceği ve sadece insanın zihninde tezahür edilerek tanımlanabilen yerler olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla çeşitli yollarla ve araçlarla tanrının katına yani gökyüzüne yapılan yolculuklarda bu yolculuğu yapabilen kişi sıradan bir değildir (Eliade, 1991: 97-98). Gök Tanrı inancı Türk topluluklarının düşünce biçimini de ortaya çıkarmaktadır. Eski Türkçede “tangrı”, “tengri”, “tengere”, “tangara”, “ture”, “tenegere” gibi değişik şekillere bürünen Tengri sözcü-

ğü hem göğü hem de Gök Tanrı'yı ifade etmektedir (Çoruhlu, 2010: 24). Jean Paul Roux'ya göre; Gök Tanrı yaşamsal mutluluğu ve talihi toplumsal durumlarına göre insanlarına bahşetmektedir. Gök Tanrılar, kozmolojik ve toplumsal düzeni sağlar; ona dua edilir ve kurban verilir. Bu durumda bazen tanrı olarak adlandırılan ruh ya da kutsal kabul edilen çok sayıdaki ikincil güç ise daima Tanrı'ya bağlanmaktadır (Roux, 1988: 88-97).

Mitlerin dini sisteminde Gök Tanrı, iktidarın merkezinde yer alan ana kùltür. Fakat Yakut ve Moğollarda "tangara" ve "tengri" terimlerinin hamî ruhları, özellikle de ışıklı sema ruhlarını tanımlamak için kullanıldıkları da görölmektedir. Savaş hamileri olan "Bogatur Tengri", "Dayçin Tengri", "Kısagan Tengri" bu bağlamda "tengri" kelimesi ile ifade edilmektedir. Dolayısıyla Gök Tanrı ile Tengri ayrı ayrı fonksiyonları olan kùltler olarak değerlendirilmektedir. Şamanlıkta Tengri kùltü fazla geliştiği için Tanrıcılıkta ruhlara atfedilen sıfatlar burada Tengrilere mal edilmiştir. Yani şamanist Türklerde "tengri" veya "tangara" yüksek statülü ruh anlamını karşılayan terim olarak görölmektedir. Aslında kavranılamayan, sonsuz olan, edebi ve ezeli olan her şeyin fevkinde duran Tanrı, şaman metinlerinde Kayra, Dızayaça, Zayan ve Şayan sıfatları ile anılmaktadır. Türk mitolojik sisteminde ruhlar, Altay kişi, Hakas, Kumandin, Şor, Yakut, Teleüt, Sayan, Tuva ve diğer Türk halk ve etnik gruplarının inançlarına göre Tösler ve Yayan Neme'ler olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktadır. Bir kutupta aru tös/ aru neme (iyi ruhlar) diğer kutupta kara tös/ kara neme (kötü ruhlar) bulunmaktadır. Tanrıcılıkta ruhların ikili kategoriye bölünmesi, karşılıklı münasebeti, ruhlarla özel ilişki kuran şaman ve şamanın yaptığı kamlık süreci önemlidir (Bayat, 2007: 213-224).

Şaman Kozmolojisi

Daha önce belirtildiği gibi Türk inanç sisteminde evrenin yapısı yeryüzü, yeraltı ve gökyüzü olmak üzere üç katmanlı olarak düşünölmüştür. Tipik şamanlık tekniği bir kozmik kuşaktan ötekine geçmekten ibarettir. Evrenin yapısı, kozmik kuşaklar arasındaki iletişimi ve ulaşımı mümkün kılmaktadır. Orta bir eksenle birbirine bağlı üç kattan oluşan yapı olarak tasarlanan bu düzlemler arasındaki iletişim, oldukça karmaşıktır ve birtakım çelişkiler barındırmaktadır. Çünkü bu merkezi eksen simgeselliğinin bir tarihi vardır ve birçok kez başka kozmolojik simgeselliklerle karışarak, onlardan etkilenmiş ve değişikliğe uğramıştır. Fakat ne kadar değişirse değişsin temel şema hep aynıdır; evrende üst üste var olan üç büyük katman merkezinden geçen bir eksenle birbirlerine bağlıdır ve bu eksen, bir delikten ya da açıklıktan geçerek Tanrıların gökyüzünden yeryüzüne, ölülerin yeryüzünden yeraltına ulaşımını sağlamaktadır. Trans halindeki şaman ruhu da göğe ve yeraltına yaptığı mistik yolculuklarda yine bu eksenini kullanarak seyahat etmektedir.

Şaman kozmolojisinde gökkubbeyi bir çadır gibi düşünen Türk-Tatarlar, Samanyolu'nu çadırın dikiş yeri yıldızlara ışık gelsin diye açılmış delikler olarak tanımlamışlardır. Yakutlara göre ise yıldızlar “dünyanın pencereleridir” ve göğün çeşitli katlarının havalandırılması için açılmış deliklerdir. Akan yıldızlar ve göktaşları zaman zaman Tanrının çadırın bir yerini açıp içine bakmalarından kaynaklanmaktadır. Gökkubbenin ortasındaki bu büyük çadırın tam ortasında direk vazifesi gören kutup yıldızı parlamaktadır. Farklı birçok inanışta yaygın olan kutup yıldızına Samodyenler, “Göğün Çivisi”, Çukçi ve Koryaklar, “Çivi Yıldızı” demektedirler. Lapon, Finli ve Estonyalılar da aynı imge ve terimleri kullanmaktadırlar. Türk-Alyatlılar ise kutup yıldızını bir direk veya kazık olarak tasarlarlarken, Moğol, Karmuk ve Buryatlara göre bu yıldız “Altın Direk”, Kırgız, Başkurt ve Sibiryta tatarlarına göre ise “Demir Direk” olarak adlandırılmaktadır. Bu bağlamda tamamlayıcı bir mitsel imge de görünmez biçimde Kutup Yıldızına bağlı olan yıldızlar imgesidir. Buryatlar yıldızları bir at sürüsü, Kutup yıldızını da bu atların bağlandığı kazık olarak tasarlamaktadırlar. Bu kozmik sistemin bir benzeri de insanların yaşadığı mikro-kozmosta yer almaktadır. Dünyanın eksenini ya da çadırı tutan direklere ya da “Dünyanın Direği” adı verilen tek tek kazıklarda somutlaştırılmaktadır. Dünyanın direği sembolizmi, Mısır, Hint, Çin, Yunan, Mezapotamya gibi kültürlerde de karşımıza çıkmaktadır. Şamancıl deneyime, aralarında geçiş bulunan üç katmana dayalı bir kozmos tasarımı sayesinde mistik bir deneyim olarak ayrıca bir değer yüklenebilmişse de, bu görüş herhangi bir topluluğun ideolojisine ait değil, evrensel inanışta yaygın bir fikirdir. Makro kozmos düzeyinde bu iletişim bir eksenle (Ağaç, dağ, direk vb.) mikrokozmosta ise konutun orta direği ya da çadırın üst deliği ile temsil edilmektedir. Bu bağlamda her çadır, sunak ya da ev içerdiği sembolik araçlarla göğe çıkışı mümkün kılmaktadır. Arkaik kültürlerde yerle gök arasındaki iletişim somut ve kişisel bir çıkış için değil, gökteki tanrılara sunular göndermek için kullanılmaktadır. Kişisel yolculuk şamanın tekelinde kalmakta, bu yüzden sadece şamanlar orta delik yoluyla çıkışı gerçekleştirebilmektedir. Sadece onlar kozmo teolojik bir tasarımı somut bir mistik deneyime dönüştürebilmektedirler. Şamanın yaşantısı kişisel ve esrime bir deneyimdir (Eliade, 2014: 325-335). Bu bağlamda şamanlar havalanıp orta delikten göğe ulaşma yeteneğine sahiptirler. Oysa insanların geri kalan kısmı için bu delik ancak sunularını tanrıya ulaştırmaya yaramaktadır. Her iki durumda da şamanın ayrıcalıklı konumu esrime deneyimini yaşama yetisinden ileri gelmektedir.

Kozmik Ağaç

Mitsel inanışta varlık, hava, su ve toprak aracılığı ile yaratılmış, ağaç simgesi ile de türeyiş gerçekleşmiştir. İnsanoğlunun inanış ve dü-

şünce biçiminde, “Tanrı ile iletişim kurma”, “beslenme”, “şifa”, “cennete ulaşma” gibi durumlarda ağaç simgesi aracı bir rol üstlenmiştir. Mistik ve ilahi yönleriyle, tanrılarla ve gökyüzüyle iletişim kurma aracı olan ve temel bir kültür yapısı haline gelen bu simge “Kozmik Ağaç” olarak adlandırılmaktadır. Varlığın başlangıcı ile ilişkilendirilen ağaç, tanrısal bir varlık olarak kabul edilerek, bütün inanma pratiklerinde ana eksene oturtulmuştur. Neredeyse tüm inanış ve kültürlerde mistik güçlere sahip canlı bir varlık olarak düşünülen ağaç, hayatı, ölümsüzlüğü, bilgeliği ve gençliği simgelemesi, üç katmandan oluşan alemi birbirine bağlayan bir araç olarak görülmesi bakımından Türk inanış ve düşünce sistemini de temelden etkilemiştir (Ergun, 2017: 25). Evren ağacı olarak da ifade edilen “kozmetik ağaç”, evrenin ekseni kavramının geliştirilmiş bir mitsel ifadesidir. Şaman felsefesinin temel unsurlarından biri olan kozmik ağaç, farklı dünyaları ve gök katmanlarını birbirine bağlayarak, şamanların esrime sırasında yaptıkları yolcuğun ana haritasını ve yolunu oluşturmaktadır. Hayatın kaynağı olarak kabul edilen Kozmik Ağacın sıkça yer aldığı anlatımların başında “yaradılış mitleri” gelmektedir. Dünya topluluklarında inanışlarda “ağaçtan türeyen insan figürü” oldukça yaygındır. Dokuz dallı ağaçtan dokuz insanın türeyişi ve bu dokuz ayrı kişiden dokuz ayrı boyun oluşması ile ilgili Türk inanışını, diğer inanışlarda çeşitli şekillerde görmek oldukça yaygındır (Ögel, 2014:113). Türk mitolojik düşüncesine göre hayat ağacının tepesinde, daima iki başlı kartal ya da iki kartal tasavvur edilmektedir. Kartalın, hayat ağacı üzerinde, göğün beşinci katında yaşadığına inanılmaktadır (Ergun, 2017: 28).

Şamanlığın belirgin bir sembolü olan ağaç, yükseldikçe şamanın göklerdeki yüksek katlara çıkışını ifade etmektedir. Alttaki kökleriyle yeraltının karanlık dünyasını, gövdesiyle insanların yaşadığı orta dünyayı, dallarıyla doğaüstü varlıkların dünyasını birbirine bağlayan bir arabulucudur. Ağacın bu evrensel özelliği kozmosu ve kendisini çevreleyen dünyayı tek bir model olarak gösterebilmesinden kaynaklanmaktadır (Hoppal, 2012: 261). Tüm bu yönleriyle kozmik ağaç şamanlık mesleğinin temel ögesidir. Trans haline öbür dünyalara yaptığı yolculukta ritüelde kullandığı davulunun onun odunundan yapar, davulunun üzerine de bu ağacın resmini yaparak kültürel bir simge olarak varlığını belgeler. Örnekteki davul resminde görüldüğü üzere dış yüzeyinde dev bir dünya ağacı sembolü yer almaktadır. Güneş ve ay sembolleri altında kurban edilecek atları hazırlayan şamanlar bulunmaktadır.

Resim1: Altay Davulu

Ritüel gerçekleştirecek olan şamanın yurtunun içinde ve önünde bu ağacın benzerleri ya da temsilcileri bulunmaktadır. Ritüel sırasında kayın ağacına tırmanan şaman, aslında Kozmik Ağaca tırmanarak, yeryüzüne seyahat etmektedir. kozmik ağaç, yeryüzünün tam ortasında yerden yükselmekte ve dalları göğün en üst katmanında oturan Bay Ülgen'in sarayına kadar ulaşmaktadır.

Evrenin üç katmanını birbirine bağlayan kozmik ağaç, şaman düşünce yapısından etkilenen birçok kültürde minör farklılıklara rağmen genel olarak aynı yapıda değerlendirilmiştir. Vasyugan-Ostyaklar bu ağacın dallarının göğe değdiğinin, köklerinin de yeraltına uzandığını inanırken, Sibiryaya Tatarları göksel bu ağacın bir benzerinin de yeraltında olduğuna inanmaktadırlar. İnanişaya göre dokuz köklü bu ağaç, İrle Han'ın sarayının önünden yükselmekte, ölümler hakani atını onun gövdesine bağlamaktadır. Gold'lar ise üç evren ağacından bahsetmektedirler; birincisi göklerde ve insanların ruhları kuşlar gibi onun dallarına konmaktadır, bu kuşlar doğacak çocuklara can vermek üzere yeryüzüne inmeyi beklemektedirler, ikinci ağaç yeryüzünde ve üçüncü ağaçta yer altındadır (Eliade, 2014: 337).

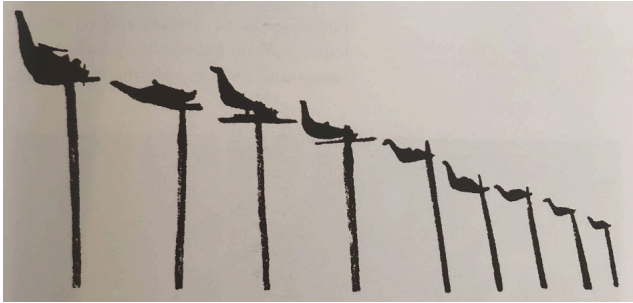
Her inanişta üç alemleri kaplayan ve bu alemlerin merkezinde bulunan kozmik ağaç, doğu yönünde yer almaktadır. Bütün ağaçlardan daha büyük ve daha gösterişlidir. Aynı zamanda tüm ağaçları bünyesinde barındırmaktadır. Bahattin Ögel'in Türk Mitolojisi eserinde derlediği ve yer verdiği şiirde bu ağaç "Han Ağaç veya "Hakan Ağaç" olarak adlandırılmaktadır (Ögel, 2014: 98). Kozmik ağaç ya da evren ağacı simgeselliğinde birden fazla dinsel fikir ya da kavram bulunmaktadır. Kozmik ağaç, bir yandan sürekli yeniden doğuş halindeki evreni, kozmik canlılığın tükenmez kaynağını, kutsallığın en yetkin kalıbını temsil ederken, diğer yandan göğü ya da gezegenlerin göklerini simgelemektedir. Gezegenlerin gökküreleri simgeselliği Orta Asya ve Sibiryaya Şamanizmde önemli bir rol oynamaktadır. Birçok düşünce ve inanişta kutsallığı ve sürekliliği ifade eden evren ağacı, yaradılış ve ölümsüzlük fikirleriyle ilişkilendirilerek, evren-hayat-ö-

lümsüzlük ağacı olarak simgeleştirilmektedir. Kozmik ağaç simgeselliği hemen hemen bitmez tükenmez bir tema olduğu için pek çok kez değiştirilmiş, genişletilmiş ve çeşitlendirilmiştir. Güneydoğu'dan gelen etkilerin, Orta ve Kuzey Asya halklarının mitolojilerinin bugünkü görünümünü kazanmalarına büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Örneğin Yakutlara göre yerin göbeğinde sekiz dallı bir ağaç yükselmekte ve bu bir tür ilk cenneti ifade etmektedir. Çünkü ilk insan orada doğmuş ve yarı yarıya ağacın gövdesinden çıkan bir kadının sütüyle beslenmiştir. Bunun prototiplerine antik Doğu'da ve Hin'de ve İran'da rastlanmaktadır (Eliade, 2014: 337-342).

Kozmik ağaç aynı zamanda aynı yapıya sahip Kozmik Dağ ve Hayat suyu gibi diğer simgelere de örnek oluşturmaktadır ve bütün mitolojik sistemlerin temelini teşkil etmektedir. Kozmik ağaç (Haya Ağacı) Türk boylarında değişik şekillerde adlandırılmakta; Sibiryaya Tatarlarında "Pay-yulang baypaxta", Hakaslarda "payxazing bayakağaç", Altaylılar ve Şorlarda "pay-guzug bay-sedir" Karaçay-Malkarlarda ise "curtta jangız terek" olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya ile yer arasında kutsal değnek olarak da tanımlanan kozmik ağaç, Hırsberg'e göre gökyüzündeki ruhlarla yol açmakta, trans halindeki şaman da bu yolu kullanmaktadır (Ergun, 2017: 39).

Şamanların Göğe Yükseliş Ritlerinde Kozmik Ağaç

Dünyanın ekseninde yer alan ağaca tırmanarak göğe çıkma, fikri evrensel ve arkaik bir fikir olup, kozmolojik inanıştaki 7 ya da 9 katlı göğün aşılması anlamına gelmektedir. Şaman gökyüzüne yapacağı yolculuk için başladığı töreninde, üzerine göğün 7 ya da 9 katını temsil eden 7 veya 9 taptı (çentik) atılmış bir ağaca tırmanmaktadır. Göğün katları benzer inanışlarda farklı sayılarla karşımıza çıkmaktadır; Altaylılar 7,12,16, ya da 27 gökten söz ederken, Teleütler 16 kat göğün varlığına inanmakta ve şaman ağacında da bu katları temsil eden 16 çentik bulunmaktadır (Eliade, 2014: 344).

Resim 2: Dokuz kat göğü sembolize eden ağaçlar

Radlov'un gözlemleri ve XIX. yüzyılda Altaylara giden misyonerler tarafından kaydedilen, daha sonra Verbitsky tarafından metne dönüştürülen klasik Altay şaman töreni betimlemelerinde ağaç yardımıyla göğe çıkış ritüeli detaylı olarak anlatılmaktadır. Metin, genellikle her ailede yapılan ve ard arda 2 ya da 3 akşam devam eden kurban törenini tasvir etmektedir. Tören yapılacak alanda Kam, çadırdaki uygun bir yer seçerek oraya yeni bir yurt kurar ve ortasına da alçak, dalları budanmış, gövdesine dokuz basamak oyulmuş bir kayın ağacı diker, kayının üst budakları tepesinde bir bayrakla yurtun üst deliğinden dışarıya çıkmaktadır. Yurtun çevresine yine kayın sınıklarında bir çit çekilerek, girişine ucuna at kıllarından düğün atılmış bir başka kayın değneği dikilir. Dikim işlemlerinin ardından, tanrının hoşuna gideceğine karar verilen açık renk bir at, Şaman tarafından, "Baş-tutkan-kişi" olarak adlandırılan görevliye teslim edilir. Şaman hayvanın ruhunu vücudundan çıkarmak ve Bay Ülgen'e doğru yapacağı yolculuğa hazırlanmak üzere atın sırtına bir kayın dalı sallar. Şaman'ın atla birlikte göğe yapacağı yolculukta ruhunun yanında, olup yardımcı olması için aynı hareketi Baş-tutkan-kişi üzerinden de yapar. Ritüeline devam etmek için yurtun içine dönen şaman, yaktığı ateşe kayın dalları atarak davulunu dumana tutar ve göğe yükselirken yardımcılarına ihtiyacı olacak ruhları tek tek çağırarak davuluna girmelerini buyurur. Adlarıyla çağırılan ruhlar "buradayım kam" diyerek şamana karşılık verirler, şaman da ruhu yakalamak ister gibi birtakım hareketler yapar. Yardımcı ruhlarını toplayan Şaman, yurttan çıkarak birkaç adım ötede hazırlanan kaz biçimindeki kokuğu binerek, uçuş hareketleri yapar ve bir yandan da dualar mırıldanarak göğe yapacağı yolculuğunu başlatmış olur. İlk gün gerçekleştirilen bu ritüel, kurbanın atalara ve yurtu koruyan ruhlara sunulması, etin pişirilmesi ve törensel bir ortamda yenilmesiyle sona ermektedir.

Şamanın marifetlerini sergilediği, Bay Ülgen'in gökteki sarayına kadar yaptığı esrimeli yolculuk ise ikinci gün akşam gerçekleşmektedir. Şaman yurtun içinde yaktığı ateşle, efendilerine ve ruhlara at eti sunarak töreni başlatır. Kam, şamanlık giysisini giyerek oturur ve davulunu tütüleyerek irili ufaklı bir sürü ruhu çağırmaya başlar. Ruhlar geldikçe davul iyice ağırlaşır ve şaman yurtun içindeki kayının çevresini birkaç kez dolaşır. Bütün vücuduyla garip hareketler yaparak, ev sahibinden başlayarak herkesi davuluyla arındıran şaman, iyice koşup kendinden geçtiği sırada asıl göğe yükseliş de başlamaktadır. Kayın ağacının gövdesindeki birinci çentiğe çıkarak, davulunu şiddetle çalan şaman, göğe yükselmekte olduğunu gösteren hareketler yaparak bir basamak çıkarak, göğün katına ulaştığını haykırır. Yardımcı ruhlar ve Baş-tutkan-kişi ile de bir takım konuşmalar ve ritüeller gerçekleştiren şaman, coşkunu iyice artırarak ikinci çentiğe çıkar, simgesel olarak göğün ikinci katına çıkmış olur ve "İkinci

tavandan geçtim, ikinci basamağı çıktım” diyerek haykırır. Üçüncü katta mola veren şaman, kayın ağacının gövdesindeki çentiklere sırayla tırmanarak öteki gök katlarına ulaşmaktadır. Beşinci katta Yüce Yaratıcı (Yayutşi) ile bazı görüşmeler yapar ve Yayutşi'nin ona söylediklerini yüksek sesle tekrar eder. Altıncı göğe çıkan şaman ayın önünde, yedinci gökte ise güneşin önünde eğilir. Gök katlarını birbiri ardına geçerek dokuzuncu, gücü yetiyorsa on ikinci hatta daha yüksek katlara ulaşır. Yükselişin derecesi şamanın manevi gücüne bağlıdır ve gücünün el verdiği dorukta davulunu bırakarak Bay Ülgen'e seslenerek kurbanın kabulünü, havanın nasıl olacağı ve yeni hasadın bereketine dair bilgileri alarak, tanrının başka nasıl kurbanlar istediğini de öğrenir. Bu olay esrimenin doruk noktasını oluşturur ve şaman bitkin düşerek yer serilir. Baş-tutkan-kişi'nin yardımıyla ayağa kalkan şaman, uzun bir yolculuktan dönmüş gibi orada bulunan insanları selamlar (Eliade, 2014: 247-255).

Tören örneğinde görüldüğü üzere şamanın yeryüzünden gökyüzüne yaptığı seyahat merkezi bir ağaç ekseninde gerçekleşmektedir. Yaradılışın ve dünyanın merkezi olarak kutsal kabul edilen ağaç, burada şamanın gökyüzüne çıkabilmesi için bir yol vazifesi görmektedir. Ağaca atılan her bir çentik, göğün çeşitli katlarını teslim etmekte, her çentiği aştığında ise bir üst gök katına ulaşmaktadır.

Şamanların göğe yükseliş ritlerinde ağaç imgesinin bir başka kullanımını ise Tunguz ve Mancuların sırta erme ritüellerinde karşımıza çıkmaktadır. Tören yapılacak evin önüne iki türö (kalın dalları budanıp, tepesi bırakılmış ağaç) dikilir. Bu iki türö tek sayıda yani 5,7 veya 9 adet yaklaşık 90-100 cm boyunda yatay çıtalarla birbirine bağlanır. Her akşam yapılan gösteriden sonra iki türö arasında çıtalardan en yükseğine çıkar, orada bir süre kalır ve tören 3,5 ya da 9 gün sürer (Eliade, 2014: 155-156).

Buryatlarda ise tören arifesinde, şamanla “9” oğlu tarafından yeterli sayıda düz ve sağlam genç kayın gövdesi kesilir. Şenlik sabahı kayın ağaçları şamana göğün kapısını açacak şekilde belli bir sıraya göre dikilir. Yurtun dışında ise ilki, dallarına kurban edilen atın postunu bağlamak için, ikincisi çirağın tırmanması için, üçüncüsü ise yere sağlamca dikilen üç ağaç bulunmaktadır. Genellikle kökleriyle birlikte çıkarılan bu üç kayın ağacına “direk” (sarga) adı verilir. Üçlü gruplar halindeki dokuz ağaç, atılan dokuz çentikle şamanın gökyüzüne yolcuğunu sağlar (Eliade, 2014: 161-166).

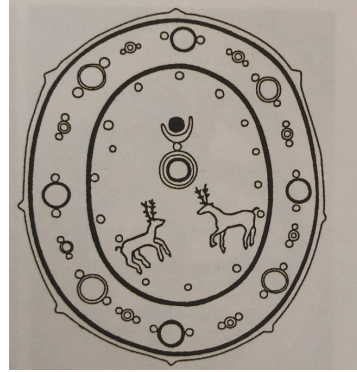
Göğe yükseliş bağlamında ağaç simgesi ile bütünleşen bir diğer figür daha önce örneklerine yer verdiğimiz “şaman davuludur.” Kozmik ağaç ve şaman davulu aynı yapı içerisinde birbirlerini tamamlar şekilde yer almaktadırlar. Çünkü davulun kasnağı, evren ağacından yüce varlığın

bu iş için özel olarak düşürdüğü bir daldan yapılmaktadır. Evren ağacından yapılan davulunu çalan Şaman, sihirli bir şekilde bu ağacın yanına yani dünyanın merkezine giderek bu sayede göğe ulaşabilmektedir. Bu açıdan ele alındığında davul figürü, şamanın simgesel olarak göğe çıkmakta kullandığı basamaklı şaman ağacı ile örtüşmektedir. Bir yandan kayına tırmanan şaman, yolculuğu boyunca bir yandan da evren ağacından yapılan davulunu çalarak bu yolculuğu mümkün kılar (Eliade, 2014: 223-225).

Ritüelde kullanılan davulların iç ve dış kesimlerinde gizemli resimler yer almaktadır. Bunlar süslemeler değil, anlamlı işaretlerdir ve şaman kültürünün dünya görüşünü tasvir etmektedirler. Boyanmış işaretler arasında en önemlileri güneş, ay ve dünya ağacı resimleridir. Bu ağaç dünyanın ortasını işaretlemektedir.

Resim 3: Güneş- Ay – Dünya ağacı

Resim 4: Moğol Davulu / Güneş ve ay

Genellikle şaman davulunun, şaman üst dünyaya çıkarken yardımını aldığı dünya ağacını temsil ettiği kabul edilir. Çünkü gökteki yardımcı ruhlar davul tutağının üzerinde toplanmaktadır (Hoppal, 2012: 232).

Sonuç

Doğa ile bir bütün olarak yaşayan insan düşüncesinde renk, koku, biçim, ses vs. gibi şeyler önemli bir rol oynamaktadır. Bu düşünce yapısında her şey belli bir simgeselliğe bağlanarak mistik anlamlara bürünür. Şamanizm, doğa olaylarına doğaüstü ya da metafizik anlamda açıklamalar getirmesi, tüm bu doğaüstü olayların öznesi olarak doğaüstü varlıkları kendine ait bir kozmogonik ve kozmolojik dizgelere yerleştirmesi açısından bir inanç sistemi özelliği taşır. Şamanizm temel aldığı inanç dizgeleri açısından, canlı veya cansız her varlığın bir ruhu ve enerjisi olduğu inancıyla animizm bağlamında kendine yer bulmaktadır. Şaman felsefesinde doğadaki ve evrendeki nesnelere ruhuna inanç, ruhların yaşadığı öteki bir dünya düşüncesini ön plana çıkarmaktadır. Sıradan insanların göremedikleri, iletişim kuramadıkları bu dünyada tanrılar, ruhlar ve ölümler yaşamaktadır.

Dolayısıyla şaman, kendine bahşedilen güçler ve yetenekler sayesinde ikinci dünyada yaşayan tanrı ve ruhlarla iletişime geçebilir. Bu iletişim şamanın göğe ya da yeraltına yaptığı yolculuklar sayesinde gerçekleşebilmektedir. Bu yolculuk çalışmada ele aldığımız gibi ağaç simgesiyle olduğu gibi, dağ, gökkuşağı, merdiven, ip vb. şekillerde göstergeler aracılığı ile sağlanabilmektedir. Kutsal kabul edilen gök yine başka kutsal kabul edilen ve ağaç simgesiyle birleşerek düzalizmi kendi içinde ortak bir tasarıma dönüştürmektedir.

Kaynakça

- Bayat, F. (2007). *Türk Mitolojik Sistemi 1*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- _____. (2007). *Türk Mitolojik Sistemi 2*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- _____. (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Buluç, S. (1971). *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Çoruhlu, Y. (2010). *Türk Mitolojisini Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- _____. (2017). *Arayış Tarih ve Dinde Anlam*. Ankara: Doğu Batı.
- _____. (1991). *Kutsal ve Dindışı*. Ankara: Doğu Batı.
- _____. (2017). *Mitler, Rüyalar ve Gizemler*. Ankara: Doğu Batı.
- _____. (2012). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 2*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- _____. (2012). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 1*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- _____. (2017). *İmgeler ve Simgeler*. Ankara: Doğu Batı.
- _____. (2014). *Şamanizm*. Ankara: İmge Kitabevi.
- _____. (2005). *Dinler Tarihi*. Konya: Serhat Kitabevi.
- Ergun, P. (2017). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Hoppal, M. (2012). *Avrasya'da Şamanlar*. İstanbul: YKY Yayınları.
- Ögel, B. (2014). *Türk Mitolojisi I*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu.
- _____. (2014). *Türk Mitolojisi II*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu.
- Perin, M. (2003). *Şamanizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Roux, J. P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*, Sağlam M. (Çev.). Ankara: Bilgesu Yayınları.

_____. (1988). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Kazancıgil A. (Çev.). İstanbul.